

ZÁKAZ DVOJÍHO POTRESTÁNÍ NA POMEZÍ TRESTNÍ ODPOVĚDNOSTI PRÁVNICKÝCH A FYZICKÝCH OSOB (EVROPSKÉ, RAKOUSKÉ A ČESKÉ POHLEDY)

VLADIMÍR KRATOCHVÍL

Právnická fakulta Masarykovy univerzity, Česká republika

Abstrakt v rodném jazyce

Text analyzuje otázku spojenou s paralelní existencí pravé trestní odpovědnosti právnických osob a trestní odpovědnosti fyzických osob: riziko dvojího potrestání za tentýž trestný čin spáchaný právnickou a fyzickou osobou, která jedná těž za osobu právnickou. To by mohlo být v rozporu se zákazem dvojího trestního postihu (ne bis in idem). Na základě přístupů evropské, rakouské a české legislativy a teorie se zjišťuje, že potrestání právnické osoby a fyzické osoby v těchto případech zákaz dvojího postihu neporušuje.

Klíčová slova v rodném jazyce

Trestní odpovědnost právnické osoby (pravá, nepravá), individuální trestní odpovědnost fyzické osoby, ne bis in idem.

Abstract

This text analysis the question connected with parallel existence of the real criminal liability of the organisations (juridical persons) and of the individual criminal liability of the moral persons on this the same crime, which is committed by the moral perpetrator, who treats in the frame of the organisation. It could be in the contradiction with the prohibition of double punishment (ne bis in idem). On the basic of the approaches of the european, austrian and czech legislation and theory it was discovered that the punishment on the juridical and moral person in this cases the prohibition of double punishment not breaks.

Key words

Criminal liability of the juridical persons (real, unreal), individual criminal liability of the moral persons, ne bis in idem.

1. ÚVODEM

Princip zákazu dvojího potrestání, představující hmotněprávní aspekt zásady ne bis in idem,¹ za jeden a tentýž trestný čin spáchaný právnickou osobou v systému pravé trestní odpovědnosti² a osobou fyzickou, jednajícím v rámci této osoby právnické nebo v její prospěch nebo jejím jménem, tedy za situace, kdy se oba odpovědnostní systémy takříkajíc „potkávají“, patří nepochybně mezi řadu aspektů nejen vnitrostátního trestního práva, nýbrž i vznikajícího

---

1 Právo nebýt dvakrát trestně stíhán nebo *trestán* za stejný trestný čin / skutek. Podrobně k tomuto aspektu procesní zásady *ne bis in idem* srov. např. *Mansdörfer, M.* Prinzip des ne bis in idem im europäischen Strafrecht. Berlin: Duncker & Humblot, 2004; *Pipek, J.* Princip ne bis in idem v konkurenci jurisdikcí. Trestněprávní revue, III, 2004, 4, str. 98; *Prouza, D.* Zásada ne bis in idem v českém trestním procesu. České Budějovice: VŠERS, 2006. *Pipek* na str. 102-103 vysvětluje: „Dvojí potrestání fakticky směřuje do hmotného práva a omezuje tuto překážku na zabránění uložení dalšího trestu. Dvojí stíhání směřuje do trestního řízení a tam již do samotného trestního stíhání a tím i jeho důvodu ... a je překážkou již samotného trestního řízení.“

2 K vymezení trestní odpovědnosti právnických osob „pravé“ a „nepravé“ v rámci kontinentální oblasti práva blíže viz *Jelínek, J.* Trestní odpovědnost právnických osob. Praha: Linde, 2007, str. 22 a násl., str. 216 – 217.

evropského trestního práva.³ A to jak „trestního práva evropského“ (dále i „TPE“), tak „evropského práva trestního“ (dále i „EPT“). Stejně tak bychom mohli analyzovat, s odvoláním na jmenovanou zásadu, zákaz dvojího trestního stíhání pro týž skutek / trestný čin. Proto závěry níže přijaté pro zákaz dvojího potrestání, tj. ve vztahu k hmotně právní konotaci zmíněné zásady, platí i pro její „zabarvení“ trestně procesní.

S probíranou otázkou naopak nesouvisí případy trestné součinnosti mezi právníky a fyzickými osobami jako jejími subjekty, neboť zde evidentně o dvojí trestní postih nejde a jít nemůže.

Princip *ne bis in idem* v naznačeném kontextu pochopitelně „zatěžuje“ svým způsobem členské státy EU, jmenovitě i Rakousko a Českou republiku, přičemž každý se s ním vyrovnává po svém.

Rakousko v rámci platné právní úpravy; více viz níže.⁴ Česká republika celý problém zatím odsouvá,⁵ tak jako zásadní otázku samotnou – zda pravou trestní odpovědnost právníků osob akceptovat, či nikoli.

V souvislosti s úvahami o pravé trestní odpovědnosti právníků osob hraje „zákaz dvojího postihu za totéž“, jakožto princip individuálního trestního práva a individuální trestní odpovědnosti fyzických osob v kontinentální právní oblasti, zásadní roli. Zvýšená „citlivost“ této problematiky na pomezí pravé trestní odpovědnosti právníké osoby a odpovědnosti osoby fyzické vyplývá z klíčové funkce trestního práva. Tou je funkce ochranná, zde ve smyslu primárním, protože zaměřená na pachatele, nikoli tedy subsidiárním, tj. zaměřená na poškozené, resp. oběti.⁶ To samé platí i pro zásadu přiměřenosti trestních sankcí trestnému činu.⁷ Tu i tam evokuje totiž postih právníké a fyzické osoby za jeden trestný čin problém právě postihu dvojího „za totéž“, který je ve své podstatě kontraproduktivní.⁸ Klade se proto otázka, zda potrestání právníké a fyzické osoby za jeden a tentýž trestný čin, spáchaný za výše uvedených podmínek, je, či není v rozporu s hmotněprávním zákazem dvojího trestního postihu za tentýž trestný čin.

---

3 K pojmům „evropské trestní právo“ (trestní právo evropské, evropské právo trestní) více *Kratochvíl, V.* Trestněprávní rozměr Smlouvy o Ústavě pro Evropu; rakouské zkušenosti. *Právník*, č. 3/2007, str. 274 a násl.

4 *Verbandsverantwortlichkeitsgesetz*, BGBl I 2005/151, účinnost: 1. 1. 2006, In: *V. Doralt (Hrsgb.)* Kodex des österreichischen Rechts. Strafrecht. 27. Aufl. Wien: LexisNexis, ARD Orac, 2007, dále i „VbVG“. Na nezanedbatelné psychologické aspekty spojené s danou otázkou, to v rámci širšího problému samotné pravé trestní odpovědnosti právníků osob, upozorňoval již dříve *Zeder, F.* Ein Strafrecht juristischer Personen: Grundzüge einer Regelung in Österreich. *ÖJZ*, 2001, str. 632.

5 Jako mnohé další, související s jejími závazky v rámci EU (ochrana finančních zájmů EU a absence ČR mezi subjekty Úmluvy EU o ochraně finančních zájmů ES, 1995; totéž platí i Druhém dodatkovém protokolu k této Úmluvě, z roku 1997).

6 Více k tomu *Kratochvíl, V. a kol.* Trestní právo hmotné. Obecná část. 3. přepracované a doplněné vydání. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2002, dotisk 2003, 2006, str. 18.

7 Srovnaj zákonné podmínky soudní individualizace trestů ukládaných fyzickým pachatelům v smyslu § 31 zák. č. 140/1961 Sb., trestní zákon, ve znění pozdějších předpisů (dále i „tr. zák.“) a ve smyslu § 32 StGB (In: *V. Doralt (Hrsgb.)* Kodex des österreichischen Rechts. Strafrecht. 27. Aufl. Wien: LexisNexis, ARD Orac, 2007), jakož i právníké osobě ve smyslu § 5 VbVG.

8 Méně citlivou otázkou patrně naopak může být v kontextu *nepravé* trestní odpovědnosti právníků osob, kde se individuální trestní odpovědnost fyzického pachatele s odpovědností osoby právníké, právě pro její „nepravost“, takřkajíc míjí?

2. PRAVÁ TRESTNÍ ODPOVĚDNOST PRÁVNICKÝCH OSOB JAKO POSTULÁT EVROPSKÉHO TRESTNÍHO PRÁVA DE LEGE LATA A DE LEGE FERENDA A ZÁKAZ DVOJÍHO TRESTNÍHO POSTIHU

Bez ohledu na fakt, jak je v nadpise uvedený postulát v právních aktech EU formulován ve vztahu k členským zemím, tedy zda jako povinnost či jen doporučení,⁹ z hlediska zaměření tohoto příspěvku je podstatné, jestli a v jaké podobě otázku dvojího trestního postihu příslušné právní akty či projekty naznačují. Popřípadě, jaké v tomto směru staví překážky, či nikoli.

Vezmeme-li klíčový sekundární pramen platného evropského unijního práva III. pilíře, tj. rámcová rozhodnutí, jež se týkají deliktů odpovědnosti právnických osob,¹⁰ mají jejich ustanovení v tomto ohledu celkem stabilní strukturu.¹¹ Pro náš účel je důležité znění třetích odstavců příslušných ustanovení rámcových rozhodnutí:

„Odpovědnost právnických osob podle odstavců 1 a 2 nevylučuje trestní stíhání fyzických osob, které jsou pachatelé, návodci nebo pomocníci některého z trestných činů uvedených v člácích (...)“

Totéž platí i o smluvních právních aktech III. pilíře, např. o Druhém dodatkovém protokolu k Úmluvě EU o ochraně finančních zájmů ES z 19. 6. 1997; čl. 3 odst. 3.¹²

Z hlediska legis ferendae se lze tradičně opřít o Corpus Juris (dále i „CJ“). Jeho obě verze (z let 1997 a 2000) se přiklánějí k pravé, chápané zde jako nepřímé,¹³ trestní odpovědnosti právnických osob. Také zde, v čl. 14 odst. 2 CJ 2000, se uvádí, že trestní odpovědností právnické osoby nebo společenství není vyloučena trestní odpovědnost fyzické osoby jakožto pachatele, návodce či pomocníka k témuž trestnému činu.

Ve srovnání s CJ, Lisabonská reformní smlouva¹⁴ se problémem subjektu trestní odpovědnosti, to na rozdíl od jejího základu, tzn. trestného činu (čl. 83 odst. 1, odst. 2 Konsolidovaného znění Smlouvy o fungování EU), nikde a nijak nezabývá. Nicméně zákaz dvojího potrestání stranou nezůstal, neboť se ho dotýká čl. 50 Listiny základních práv

---

9 Tento příspěvek pochopitelně neřeší, zda a do jaké míry je zavedení pravé trestní odpovědnosti právnických osob do právního řádu ČR její (mezinárodně- či evropskoprávní) povinností. Nicméně bez ohledu na to, avšak v rámci úvah o jejím zavedení, jímž se ČR tak jako tak nevyhne, je namístě o zákazu dvojího trestního postihu alespoň diskutovat.

10 Konkrétně srov. *Jelínek, J.* Trestní odpovědnost právnických osob. Praha: Linde, 2007, str. 124 a násl.

11 *Kmec, J.* Evropské trestní právo. Mechanismy europeizace trestního práva a vytváření skutečného evropského trestního práva. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 2006, str. 145.

12 *Zeder, F.* Ein Strafrecht juristischer Personen: Grundzüge einer Regelung in Österreich. ÖJZ, 2001, str. 633.

13 *Delmas-Marty, M., Vervaele, J. A. E. (eds.)* The implementation of the Corpus Juris in the Member States. Volume I. Penal provisions for the protection of European Finances. Antwerpen, Groningen, Oxford, Intersentia 2000, str. 75: „... model *přímé* odpovědnosti (soudce činí rozhodnutí přímo na základě odpovědnosti organizace) ... model *nepřímé* odpovědnosti (odpovědnost organizace je odvozena od jednání fyzické osoby, která ... spouští odpovědnost organizace) ...“

14 „Konsolidované znění Smlouvy o Evropské unii a Smlouvy o fungování Evropské unie - 2008“. Rada EU, Brusel 15. dubna 2008, doplněné dodatkovými *protokoly* a *prohlášeními*; podrobně viz <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/st06655.cs08.pdf>, dostupný 20. 6. 2008. Viz též *Wasmeier, M. Möhlig, A.* Strafrecht der Europäische Union. 2. Aufl. Baden-Baden: Nomos Verlag, 2008, str. 39 a násl.

Evropské Unie, která stojí „mimo“ obě smlouvy (Konsolidované znění Smlouvy o Evropské unii, Konsolidované znění Smlouvy o fungování Evropské unie). Zmíněná Listina k tomuto zákazu přistupuje stejně, jako Smlouva o Ústavě pro Evropu – 2004 ve svém článku II-110.¹⁵

3. RAKOUSKO

Jak již uvedeno, od 1. 1. 2006 je v Rakousku účinný samostatný zákon o trestní odpovědnosti právnických osob, jímž se tato země zařadila mezi ty, které vycházejí z koncepce pravé trestní odpovědnosti těchto osob.¹⁶

K možnému problému dvojího potrestání se vyjadřovali někteří už dříve. Tak podle F. Zedera¹⁷ se jedná o komplementaritu trestnosti právnické osoby a osoby fyzické: „Protože právnické osoby se dotýká výtky, která je nezávislá na vytýkání viny osobě fyzické, musí být možná trestní odpovědnost za tentýž čin jak osoby právnické, tak i fyzické. ... Nejedná se proto o žádný dvojí trestní postih. ... Paralelní existence trestní odpovědnosti fyzické a právnické osoby je naopak důsledek a příkaz zásady rovnosti.“

Stejného mínění je i M. Lösching-Gspandl¹⁸, když k tomu poznamenává: „Kumulativní trestnost (trestní odpovědnost) právnické a jednající fyzické osoby vyplývá z podstaty věci. O dvojím potrestání individuálního (fyzického) pachatele nemůže být řeč. Individuální odpovědnost a odpovědnost sdružení (právnické osoby) jsou dva různé případy ručení a proto striktně navzájem oddělené jako takové i sankcionované.“

Také ve straší německé literatuře je možné zaznamenat podobné názory. Kupříkladu B. Ackermann¹⁹ k tomu uvádí: „Tresty se budou ukládat právnickým osobám ... Je sice pravdou, že jednotliví členové (právnické osoby) budou takto uloženými tresty dotčeni. ... Takto však nelze na věc pohlížet, neboť také osobně nezúčastnění členové profitovali na vlastních zájmech právnické osoby. Rozpor se zákazem dvojího potrestání je třeba odmítnout, protože se o dvojí potrestání nejedná, jde pouze o souběh obecné nevýhody s potrestáním fyzického viníka, který je proto trestán, protože si v důsledku vlastního zaviněného jednání osobní potrestání zasloužil.“

Nový rakouský zákon se problému možného dvojího trestního postihu právnické a fyzické osoby za totožné trestné jednání dotýká v § 3 odst. 4 VbVG:

---

15 Smlouva o Ústavě pro Evropu, Úřední věstník Evropské unie, C 310/1, 16. 12. 2004. Více k tomu *Kratochvíl, V.* Trestněprávní rozměr Smlouvy o Ústavě pro Evropu; rakouské zkušenosti. *Právník*, č. 3/2007, str. 297 a násl.

16 Zákon nepoužívá pojem „právnická osoba“, nýbrž pojem „Verband“, tj. sdružení, do něžž ve smyslu § 1 odst. 2 VbVG spadají právnické osoby, jako jsou např. zapsané výdělečné společnosti nebo evropská hospodářská zájmová sdružení. Jinak více *Steininger, E.* *Verbandsverantwortlichkeitsgesetz. Ein Lehrbuch.* Wien: Linde Verlag, 2006, str. 30 a násl. *Steininger, E.* *Verbandsverantwortlichkeitsgesetz. Kommentar.* Wien: Linde Verlag, 2006, str. 43 a násl.

17 *Zeder, F.* Ein Strafrecht juristischer Personen: Grundzüge einer Regelung in Österreich. *ÖJZ*, 2001, str. 638 - 639. Dále viz *Zeder, F.* *VbVG: Verbandsverantwortlichkeitsgesetz.* Wien: Neuer Wissenschaftlicher Verlag, 2006.

18 *Lösching-Gspandl, M.* Zur Bestrafung von juristischen Personen. *ÖJZ*, 2002, str. 249.

19 *Ackermann, B.* Die Strafbarkeit juristischer Personen im deutschen Recht und in ausländischen Rechtsordnungen. Frankfurt am Main, Bern, New York: Peter Lang Verlag, 1984, str. 243.

„Odpovědnost sdružení (právnícké osoby) za čin a trestnost (trestní odpovědnost) nositele rozhodovací pravomoci nebo pracovníka sdružení za tentýž čin se navzájem nevylučují.“

Podle citovaného komentáře²⁰ odsouzení právnické a fyzické osoby není v rozporu se zákazem dvojího potrestání ve smyslu zásady *ne bis in idem*; čl. 4 Dodatkového protokolu č. 7 k Evropské úmluvě o lidských právech a základních svobodách. Nepřípustné dvojí potrestání tu nepřipadá v úvahu, protože jsou sankcionovány odlišné subjekty.

4. ČESKÁ REPUBLIKA

„De lege lata“ z hlediska tématu tohoto sdělení není co řešit. Absence pravé trestní odpovědnosti právnických osob v českém právním řádu problém zákazu dvojího potrestání (zatím) nenastoluje. To ovšem neznamená, že o něm není třeba alespoň diskutovat, tedy v rámci úvah o budoucím řešení trestní odpovědnosti právnických osob, ať již pravé, či nepravé.

Citovaná Jelínkova monografie, vycházející též z obsáhlého přehledu české odborné diskuse na téma trestní odpovědnosti právnických osob, se o problematice dvojího potrestání a jeho nepřijatelnosti v tomto kontextu nepřímou zmiňuje ve svých dílčích závěrech:

„Mezinárodní prameny k trestní odpovědnosti právnických osob mnohdy připouštějí souběžnou trestní odpovědnost fyzické a právnické osoby ... Dokládají tak tendenci kumulovat trestní odpovědnost fyzických a právnických osob, a tím zvyšovat účinek trestního práva.“²¹ Takováto kumulace odpovědnostních systémů v trestním právu a účinků trestního práva samotného pak logicky nemůže připouštět dvojí potrestání, jež by bylo v rozporu s jeho zákazem ve smyslu zásady *ne bis in idem*.²²

Pouze o souběhu obou typů trestní odpovědnosti hovoří např. též Šámal.²³

De lege ferenda, jak známo, se česká trestněprávní reforma v tomto ohledu nijak výrazně neposunula. Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR vypracovaný návrh zákona o trestní odpovědnosti právnických osob a řízení proti nim dne 2. 11. 2004 zamítla. Opakovaně předložen nebyl a přinejmenším v tomto volebním období se s tím ani nepočítá.

Nicméně také tato norma ve svém § 6 odst. 3 na problém paralelní trestní odpovědnosti reaguje, nikoli však výslovně na otázku dvojího trestního postihu, což ostatně nečiní ani jiné zahraniční právní úpravy. Citované ustanovení zní:²⁴

„Trestní odpovědností právnické osoby není dotčena trestní odpovědnost fyzických osob, ani když jsou jejími statutárními orgány, členy statutárních orgánů nebo jejími zaměstnanci

---

20 *Steininger, E.* Verbandsverantwortlichkeitsgesetz. Kommentar. Wien: Linde Verlag, 2006, str. 78 a násl.

21 *Jelínek, J.* Trestní odpovědnost právnických osob. Praha: Linde, 2007, str. 148.

22 *Jelínek, J.* Trestní odpovědnost právnických osob. Praha: Linde, 2007, na str. 54 zdůrazňuje v této souvislosti podstatnou skutečnost, a sice to, že při takovém souběhu trestních odpovědností se nejedná o jejich shodné subjekty.

23 *Šámal, P.* Trestní odpovědnost právnických osob de lege lata a de lege ferenda v České republice. In: *V. Kratochvíl, Löff, M. (eds.)* Hospodářské trestní právo a trestní odpovědnost právnických osob. Brno: MU v Brně, AUBI No. 272, 2003, str. 170 – 171.

24 Citováno podle *Jelínek, J.* Trestní odpovědnost právnických osob. Praha: Linde, 2007, str. 224.

a trestní odpovědností těchto fyzických osob není dotčena trestní odpovědnost právnické osoby.“

Samotná zákonná díkce je poměrně pečlivá, nakořik výslovně zdůrazňuje oboustrannost vztahu obou systémů trestní odpovědnosti. Důvodová zpráva k tomuto ustanovení na adresu dvojího trestního postihu však nic neuvádí.

Návrh též výslovně řeší spolupachatelství právnické a fyzické osoby, jakož i otázky účastenství. Tyto aspekty ovšem s problémem zákazu dvojího trestního postihu, jak je probírán v tomto příspěvku, a jak již zdůrazněno výše, nesouvisejí.

5. ZÁVĚREM

Rozsahově nutně omezený rozbor problematiky zákazu dvojího potrestání za tentýž trestný čin spáchaný právnickou a v jejím rámci fyzickou osobou, aniž by se jednalo o standardní formy trestné součinnosti, ukazuje, že jde o problém spíše jen zdánlivý.

Ve skutečnosti je tato otázka celkem jasná, i když jak vidno, opakovaně kladená.

To je patrné z reakcí výše citovaných zahraničních autorů, jejichž podstata je zhruba tato: při „souběhu“ trestních odpovědností osoby právnické a fyzické za tentýž trestný čin, to v důsledku konstrukce pravé trestní odpovědnosti nepřímé (viz odkaz č. 13), postihují uložené tresty různé subjekty (pachatele), byť jediného trestného činu, proto nemůže jít o dvojí trestní postih (tj. potrestání) za totéž a zejména téhož pachatele.

Stejně platí i o trestně procesní konotaci zásady *ne bis in idem*. To znamená, že v uvedených případech, kdy je vedeno trestní stíhání právnické a fyzické osoby pro tentýž skutek / trestný čin, se nejedná ani o dvojí trestní stíhání, jež by mělo této zásadě odporovat.

Důsledně vzato, druhou stránkou tohoto problému, a jej zároveň vysvětlující, jsou i konstrukce, které počítají s trestním stíháním a trestní odpovědností jen jednoho z obou uvedených subjektů, nepodaří-li se zjistit onoho druhého. S nimi kalkuluje drtivá většina, ne-li všechny právní úpravy pravé trestní odpovědnosti právnických osob, včetně českého návrhu.²⁵

Český zákonodárce, bude-li jednou rozhodovat o přijetí osnovy zákona o trestní odpovědnosti právnických osob, si tedy může jeden z potenciálních problémů s tím spojených – zákaz dvojího trestního postihu za tentýž trestný čin (ve smyslu procesním i hmotném) - jednoduše „odškrtnout.“

Literatura:

- Ackermann, B. Die Strafbarkeit juristischer Personen im deutschen Recht und in ausländischen Rechtsordnungen. Frankfurt am Main, Bern, New York: Peter Lang Verlag, 1984.

---

²⁵ Srov. § 5 odst. 3 návrhu.

- Delmas-Marty, M., Vervaele, J. A. E. (eds), The implementation of the Corpus Juris in the Member States. Volume I. Penal provisions for the protection of European Finances. Antwerpen, Groningen, Oxford, Intersentia 2000.
- Jelínek, J. Trestní odpovědnost právnických osob. Praha: Linde, 2007.
- Kmec, J. Evropské trestní právo. Mechanismy europeizace trestního práva a vytváření skutečného evropského trestního práva. 1. vyd. Praha : C. H. Beck, 2006.
- Kratochvíl, V. a kol. Trestní právo hmotné. Obecná část. 3. přepracované a doplněné vydání. Brno : Masarykova univerzita v Brně, 2002, dotisk 2003, 2006.
- Kratochvíl, V. Trestněprávní rozměr Smlouvy o Ústavě pro Evropu; rakouské zkušenosti. Právník, č. 3/2007, str. 274.
- Lösching-Gspandl, M. Zur Bestrafung von juristischen Personen. ÖJZ, 2002, str. 249.
- Mansdörfer, M. Prinzip des ne bis in idem im europäischen Strafrecht. Berlin: Duncker & Humblot, 2004.
- Pipek, J. Princip ne bis in idem v konkurenci jurisdikcí. Trestněprávní revue, III, 2004, 4, str. 98.
- Prouza, D. Zásada ne bis in idem v českém trestním procesu. České Budějovice: VŠERS, 2006.
- Steininger, E. Verbandsverantwortlichkeitsgesetz. Ein Lehrbuch. Wien: Linde Verlag, 2006. Steininger, E. Verbandsverantwortlichkeitsgesetz. Kommentar. Wien: Linde Verlag, 2006.
- Šámal, P. Trestní odpovědnost právnických osob de lege lata a de lege ferenda v České republice. In: V. Kratochvíl, Löff, M. (eds.) Hospodářské trestní právo a trestní odpovědnost právnických osob. Brno: MU v Brně, AUBI No. 272, 2003.
- Wasmeier, M. Möhlig, A. Strafrecht der Europäische Union. 2. Aufl. Baden-Baden: Nomos Verlag, 2008.
- Zeder, F. Ein Strafrecht juristischer Personen: Grundzüge einer Regelung in Österreich. ÖJZ, 2001, str. 632.
- Zeder, F. VbVG: Verbandsverantwortlichkeitsgesetz. Wien: Neuer Wissenschaftlicher Verlag, 2006.
- Právní předpisy, komentáře, jiné prameny.

- „Konsolidované znění Smlouvy o Evropské unii a Smlouvy o fungování Evropské unie - 2008“. Rada EU, Brusel 15. dubna 2008, doplněné dodatkovými protokoly a prohlášeními; podrobně viz <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/st06655.cs08.pdf>.
- Verbandsverantwortlichkeitsgesetz, BGBl I 2005/151, účinnost: 1. 1. 2006, In: V. Doralt (Hrsgb) Kodex des österreichischen Rechts. Strafrecht. 27. Aufl. Wien: LexisNexis, ARD Orac, 2007.

Kontaktní údaje na autora – email:

kratoch@law.muni.cz